

Erdődy Gábor

A TÖRTÉNÉSZ ÉS A PROFESSZOR URBÁN ALADÁR (1929–2019)

„Kevés történész mondhatja el joggal, hogy munkássága alapvető fordulatot hozott egy korszak vagy egy kérdéskör kutatásában.” Ezekkel a találó szavakkal méltatta Hermann Róbert a Békés megyei Csorváson született Urbán Aladár historiográfiai jelentőségű életművét a 90 éves mester előtt tisztelgő *Századok* 2019/3. számában publikált köszöntőjében. A 2019 őszén elhunyt történész középiskoláit a Szegedi Piarista Gimnáziumban végezte 1943–1947 között, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelemszakos hallgatójaként tanult tovább (1947–1952), miközben irodalomtörténeti, szociológiai és pszichológiai kurzusokat is látogatott. A középiskolából hozta magával keresztény humanista értékrendjét és életfelfogását, amely egyaránt következetesen érvényesült történeti és egyetemi oktatói tevékenysége során. A francia forradalomról tartott szemináriuma hallgatójaként közvetlenül megtapasztalhattam, hogy az államegyház s az uralkodó államvallás rendszerét éppúgy elutasítja, mint állam és egyház elválasztása erőszakos forogatókönyvének valamennyi alternatíváját, s miközben az alkotmányos belga modellt több megállapításában példamutatónak nevezte, rokonszenvét fejezte ki az amerikai megoldás iránt is.

1952-ben nevezték ki az ELTE Újkori Egyetemes Történeti Tanszéke tanársegédjévé, majd 1957-ben adjunktussá, 1967-ben docenssé lépett elő, 1987-ben pedig elnyerte az egyetemi tanári minősítést. 1999-ben érte el a nyugdíjas korhatárt, 2000-től emeritus professorként folytatta tanszéki működését. Egyetemi tanárként a humboldti eszmeiség jegyében magas színvonalon valósította meg a tudomány és az oktatás egységét alapkövetelményként megfogalmazó kutató egyetem gyakorlatát. Példamutatóan került az olcsó népszerűsködés csapdáit, hallgatóit a személyiségüket kibontakoztató önálló kreatív gondolkodásra kívánta rávezetni. A források fanatikus tisztelőjeként, a tényekre alapozott elbeszélés művelőjeként, a konkrétumokból levont következtetések útján juttatta el közönségéhez szakmai és morális üzeneteit. Szigorú volt, de kiszámíthatóan következetes. A kollégáival és hallgatóival való kapcsolattartás során tartózkodott a tartalmatlan bizalmaskodástól, és nem tévedt az elvtelen háttéralkudozások útvesztőibe. Ritkán dicsért, s azt sosem frázisszerű jelzőkkel tette, mindig érdemi megállapításokkal operált. Bírálatait „barátságból” sem hallgatta el, esetenkénti elégedetlenségét nem rejtette véka alá. Élvezetes, csípős iróniával fűszerezett előadásaiból ugyanakkor azt is megtudhatuk, hogy a történelmi helyzeteket gyakran sajátos „pikantéria” veszi körül, melyek kombinációja nem egyszer „nonszensz” konstellációkat eredményez.

Az oktatás mellett aktív szerepre vállalkozott a tudományos közéletben is. 1994–1997 között az MTA közgyűlési képviselője, 2011–2019 között az MTA II. (Filozófiai és Történettudományok) Osztályának, illetve a Történettudományi Bizottságának a tagja volt, továbbá a Doktori Tanács Történettudományi Szakbizottságában töltött be fontos pozíciót. Szerkesztőként vett részt a *Századok* és a *Hadtörténeti Közlemények* megjelenésében. Munkássága elismeréseként 1989-ben Akadémiai Díjban részesült, 2007-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével tüntették ki.

Történetírói és egyetemi oktatói szerepe összefonódásának speciális eredményeit képezték a felsőoktatásban mindaddig hiányzó oktatási segédanyagok, a történeti forrásokat közkinccsé tevő egységes szöveggyűjtemények. A Tankönyvkiadó gondozásában, 1970-ben megjelent újkori és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény első négy fejezetének (*A francia forradalom és a császárság időszaka, Európa társadalmi és politikai fejlődése 1815–1848 között, Az 1848–49-es forradalmak Európában, Az Egyesült Államok 1789–1849 között*) megszerkesztése során mindenekelőtt az oktatás szempontjait érvényesítette, amikor a vállalkozás legfőbb céljaként a primer források megismertetését és használatuk megtanítását jelölte meg. A dokumentumok sokféleségét tükröző összeállításban bemutatott alkotmányok, törvények, szerződések, programok több mint fele először jelent meg magyar nyelven, s az egyes korszakokról részletekbe menő alapossggal adtak átfogó áttekintést. Az olvasó tájékozódását az iratok jelentős részéhez csatolt s a keletkezésük körülményeit és jelentőségüket ismertető bevezető jegyzetek segítették.

A Miskolci Egyetem Egyetemes Történeti Tanszéke oktatóinak és hallgatóinak közreműködésével közösen létrehozott, Bódy Pál társszerzővel 2001-ben megjelentetett, *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980* című, Magyarországon korábban nem ismert dokumentumokat tartalmazó kötet az amerikai történelem valamennyi korszakát átfogó, több mint 130 eredeti forrás gyűjteménye, amely az amerikai fejlődés meghatározó eseményeit, annak társadalmi, politikai, eszmetörténeti, közgazdasági sajátosságait tárja fel. Az oktatási segédanyagok tárházát tovább gazdagította az európai és az amerikai történelem tanulmányozásának térbeli dimenzióit vizuálisan megjelenítő, 83 vázlatlapot és 135 kisebb-nagyobb vázlatot tartalmazó, rövid történelmi összefoglalókkal ellátott, 1972-ben megjelent úttörő vállalkozás.

Urbán Aladár forrásközleményeinek igazi gyöngyszeme a *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai* címmel az Argumentum Kiadó gondozásában 1999-ben két kötetben megjelent, 1553 dokumentumot tartalmazó monumentális vállalkozás. A dimenzióiban és jelentőségében a *Kossuth Lajos Összes Művei* kiadásának legjobb hagyományait felelevenítő munkálat az érdeklődő

kezébe adja az érintett témakörök vizsgálatához hatalmas segítséget nyújtó kézikönyvet. Ennek eredményeként könnyen kutathatóvá és áttekinthetővé, a szakma számára valódi közkinccsé váltak a miniszterelnök hatáskörébe tartozó iratok, valamint a hadügyi és a nemzetőrségi feladatkörében született dokumentumok, az Országos Ideiglenes Bizottmány, a Nemzetőrségi Haditanács iratanyagai. Különös értékkel bírnak a Staatsarchivumból származó források, a Batthyányhoz és kormányához intézett királyi kéziratok, nádori levelek, a minisztertársak átiratai, az államtitkárok tájékoztatásai, a királyi biztosok, majd a kormánybiztosok jelentései. A dokumentumokat összeállító és azokhoz jegyzeteket készítő „szerző” előszavában elárulja, hogy munkája során az „észszerű teljességre” törekedett, s csupán a valóban jelentéktelen dokumentumokat mellőzte.

A történész hivatásáról és felelősségéről Urbán Aladár a következőképpen fogalmazta meg ars poeticáját: „A történész célja, hogy a múltat minél alaposabban felismerje új adatok feltárása, a régi ismeretek ellenőrzése révén. Ebben a munkában segítségére van élettapasztalata és személyisége. Felelőssége a jövővel szemben az, hogy egyéni elfogultságai ne nyomják rá bélyegüket kutatásainak eredményeire” – és a pályafutása jelentős szakaszára visszatekintő történetíró vallomásában megfogalmazott gondolat valójában meghatározta tudományos alkotó munkásságát. Nem hódolt be sem Révai József, sem Molnár Erik kurzusának, nem csatlakozott a marxista kánonokhoz, nem tett engedményeket a szakmaiság rovására, és munkásságával bátran felvállalta a szakmai vitát az Andics Erzsébet és Spira György által képviselt „hivatalos”, Batthyányt az udvar engedelmes eszközeként bemutató felfogással. A 19. századi magyar történelem progresszív tradícióit és alternatíváját rekonstruáló nemzeti liberális kánon képzésében (kapcsolódva többek között Barta István, Hajnal István, I. Tóth Zoltán, Szabad György, Varga János munkálataihoz) meghatározó szerepet vállalva adott bátorítást és muníciót az üzenetét megértő és felvállaló kollégáknak és hallgatóknak, demonstrálva, hogy a kedvezőtlen történelmi körülmények közepette is van lehetőség a tudomány professzionális és korrekt művelésére. Ennek során fő kutatási területét az Egyesült Államok 18–19. századi, Európa 1848–1849. évi, valamint a 1848–1849. évi magyarországi forradalom és szabadságarc története képezte.

1953-ban benyújtott egyetemi szakdolgozati témájára (az első 10 honvédtászlóalj megszervezése) Barta István segítségével talált rá. Első, a tiszántúli honvédtoborzásról készített tanulmánya a *Hadtörténeti Közlemények*ben jelent meg, 1955-ben. 1965-ben védte meg (kiseb módosításokkal 1973-ban megjelent) *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán* című kandidátusi értekezését. A hivatalos marxista felfogást (miszerint a megalkuvó és naiv politikusként ábrázolt és Kossuth Lajossal szembeállított Batthyány nem érzékelte az ellenforradalmi veszélyt) megcáfolva a hatalmas levéltári forrásanyagra, továbbá a korabeli

sajtóra és az emlékiratokra támaszkodó Urbán Aladár a Batthyány-kormány hadseregszervező tevékenységét rekonstruálva bebizonyította, hogy a valóságban a miniszterelnök és közvetlen munkatársai korán és pontosan felismerték a Bécsből leselkedő fenyegetést, à premier világosan látta, hogy elengedhetetlenül szükség van az önálló magyar haderő felállítására, és korlátozott mozgástere ellenére sürgősen meg is tette a lehetséges lépéseket. A monográfia Batthyány megítélésében alapvető minőségi fordulatot jelentett, amikor félreérthetlenné tette, hogy heroikus teljesítményével a miniszterelnök a pákozdi győzelem és a szabadságharc honvédseregének alapjait teremtette meg.

Urbán Aladár egyik legjelentősebb történetírói erénye a magyar történelem nemzetközi beágyazottságának az egyetemes összefüggések rendszerében történő ábrázolása. A magyarországi polgári forradalom és szabadságharc európai hátterét az *Európa a forradalmak forgószelében* címmel 1970-ben megjelent úttörő vállalkozásában mutatta be. A kontinentális folyamatok alakulását meghatározó kölcsönhatások rendszerének megértését elősegítő alapmunka az egyetemi oktatás nélkülözhetetlen segédkönyveként napjainkig megőrizte érvényességét. A magyar fejlődés jelentős fordulatainak egyetemes kontúrjait rajzolta meg a *The Hungarian Valmy and Saratoga: the Battle of Pákozd, the Surrender at Ozora and their Consequences in the Fall of 1848*, valamint az észak-amerikai, az angol és a francia modell magyarországi visszhangját/értelmezését és a szerveződő liberális ellenzék gondolkodására gyakorolt hatását rekonstruáló/elemező, *Reformtörekvések és történelmi tanulságok. Az alkotmányos fejlődés korabeli eredményei és a politikai publicisztika kezdetei Magyarországon, 1841–42.* című tanulmánya.

Urbán Aladár pályája alakulása szempontjából döntő jelentőséggel bírt, amikor a Tudományos Minősítő Bizottság elutasította akadémiai doktori disszertációjának tématervezetét, amely az Amerikai Egyesült Államok-beli társadalmi-politikai berendezkedés 1815–1848 közötti magyarországi megítélésének feldolgozására vállalkozott a korabeli sajtó, az útleírások, valamint a kortársi levelezések alapján. A súlyos diszkriminációval egyenértékű határozat megalkotói ekkor még nem is sejtették, mekkora szolgálatot tettek a magyar történetírásnak azzal, hogy Urbán Aladárt arra ösztönözték: 1970-ben visszatérjen kedves témájához, és végleg elkötelezze magát Batthyány Lajos gróf politikai pályafutásának feltárása és feldolgozása mellett.

Az 1970-es években a hatalmas intenzitással folytatott kutatómunka eredményeként folyamatos „kritikai lendülettel” jelentek meg a korábban homályban maradt vagy félreértelmezett alapkérdéseket, alaphelyzeteket tisztázó tanulmányok, melyek eredményeként Urbán Aladár lépésről lépésre haladt a hiteles és teljes Batthyány-kép megalkotásának útján. Törekvései kibontakozását bizonyos mértékig megkönnyítette, hogy a tudományos életet körülvevő politikai légkör enyhülésének jeleként Andics Erzsébet egyik 1969-ben közölt újságcikkében

maga is a Batthyány-portré „történelmi nagyságához méltó [...] sokoldalú megrajzolását” sürgette. Az ösztönzés sem változtatott azonban azon a tényen, hogy a tíz kötetesre tervezett *Magyarország története* sorozat keretében megjelent VI. kötet társszerzőjeként az 1848–1849. évi polgári forradalom és szabadságharc történetét bemutató Spira György változtatás nélkül megismételje a megalkuvó és naiv, a Magyarország Osztrák Birodalmon belüli önrendelkezését biztosító áprilisi törvények stratégiai jelentőségű cikkelyeiről lemondani hajlandó Batthyányról kreált, a valóságtól elrugaszkodó vádjait. Mindez azonban nem tudta már megakadályozni, hogy az Urbán által megindított folyamat kiteljesedéseként 1982-ben, a Batthyány születésének 175. évfordulója alkalmából az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megrendezett konferencia jegyében a szakma kijelölje Batthyány valóságos történelmi helyét.

A Batthyány-életmű rekonstrukciójának folyamatában fontos közbülső állomást jelentett *A nagy év sodrában* címmel 1981-ben megjelent tanulmánykötet. Az 1848. évi magyar forradalmat az európai kölcsönhatások rendszerében elhelyező, jelentős részkutatásából válogató szerző sokirányú megközelítések eredményeként határozta meg a Batthyányval szemben fellépő Petőfi Sándor ellentmondásoktól sem mentes helyét az 1848-49-es eseményekben. Elutasítva azt a kérdésfeltevést, hogy Petőfinek vagy Kossuthnak volt-e igaza, azt hangsúlyozta, hogy a két géniusz eszmerendszere és politikusi felfogása, valamint gyakorlata közötti meghatározó különbségek ellenére is „Petőfi márciusa egyben Kossuth márciusa is volt”, amely az áprilisi törvényekkel megalkotott liberális alap demokratikus továbbfejlesztésének lehetőségét is magába foglalta. A francia forradalom lelkes híveként fellépő plebejus népforradalmár május végi „önkritikus visszavonulásába” torkolló közéleti szerepét tisztázva megállapította: a budai katonai főparancsnok, báró Lederer Ignaz altábornagy ellen, május 10-e estéjén rendezett, s a katonaság és a lakosság összetűzésébe torkolló macskazenét követő válsághelyzetben a Batthyány-kabinet megbuktatására irányuló és Nyáry Pál kormányalakítását követelő radikális ellenzéki offenzíva sikertelensége egyben annak fő szervezője, Petőfi kudarcát is jelentette, ami meghatározó módon kihatott politikai pályája további alakulására, hozzájárulva az első népképviselői parlamenti választásokon elszenvedett vereségéhez. Mindez azonban távolról sem akadályozta a jakobinusihletésű programot hirdető republikánus költőt abban, hogy amikor a cselekvés ideje ismét elérkezett, a Habsburg-ellenforradalom nyílt fellépésével szemben a liberális-radikális együttműködés bázisán szerveződő önvédelmi háború elkötelezett támogatójaként cselekedjen, majd október 15-én a honvédtisztek atilláját magára öltse.

„Kevés olyan nagy alakja van történelmünknek, akivel olyan mostohán bánt a nemzeti emlékezet, mint Batthyány Lajossal, az első felelős magyar miniszterelnökkel” – állapította meg Urbán Aladár *A magyar Egmont* című írásában

(1969), amely Batthyány tragikumát abban jelölte meg, hogy „miközben a forradalmat akarta feltartóztatni, az ellenforradalom áldozatául esett”. Az utókor hálátlanságát elsősorban arra vezette vissza, hogy „halálában is kísérte az, ami életében: egyik tábor sem tekintette magáénak”, s így neve az önkényuralom időszaka alatti kényszerű hallgatást követően a kiegyezés megkötése után sem vált a politikai élet szerves részévé. A személyét életében ért méltatlan támadások összefüggésében rámutatott arra, hogy törvényességi aggodalmait hangoztatva a kormányfő azért sem lépett fel határozottabban a bécsi reakcióval szemben, mert a béke megőrzésére irányuló őszinte törekvései mellett az országot felkészületlennek tartotta a katonai konfliktus vállalására, s időnyerésre koncentráló taktikájával a nyílt összeütközés minél későbbre történő elhalasztását kívánta elérni. Letartóztatását követően mégis drámai helyzetben kellett megtapasztalnia, hogy miközben Pesten „fekete-sárga” arisztokratának tartották, Bécs számára a felségáruló rebelist jelenítette meg.

A Kormányválság és Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége 1848 szeptemberében című tanulmányában (1977–1978) Urbán megállapította, hogy az 1848. évi magyar polgári forradalom „sorsdöntő hónapjában” a magyar országgyűlés konventté vált, amikor az ellenforradalom nyílt fellépésével s az uralkodónak a saját maga által szentesített áprilisi törvényeket negligáló követeléseiével szemben gondoskodott új végrehajtó hatalomról. Személyes érdekei alapján szeptember 11-ei lemondását követően Batthyáynak – Urbán Aladár szerint – ugyan vissza kellett volna vonulnia, a nemzeti érdekeket szem előtt tartva ügyvezető miniszterelnökként mégis hivatalban maradt október 1-ei végleges visszalépéséig. A császár seregével szemben a király nevében szervezett ellenállás jegyében, a bankjegyek kibocsátásával és mindenekelőtt a honvédhadsereg megeremésével – Kossuth támogatását is maga mögött tudva – forradalmi lépésekre szánta el magát. Cselekedeteit mindenekelőtt az országot a legalitás ösvényéről eltéríteni szándékozó bécsi provokációk megghiúsításának, a radikális belpolitikai fordulat megelőzésének szándéka motiválta. Felismerve, hogy a népfellege elve és a nemzeti érdekek a Habsburg politika következtében immár nem egyeztethetők össze a monarchikus elv érvényesítésével, szeptember 16-ai parlamenti beszédében arra szólította fel az országgyűlést: „vegye komoly fontolóra, ha valjon nem érkezett-e még azon végpercz, mellyben a nemzet már azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorult, mellynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles respectálni”.

Az MTA által rendezett konferencián tartott *Magyarország mint alkotmányos monarchia* című előadásának írásos változatában (1979) rámutatott arra, hogy Magyarország alkotmányos önrendelkezésének megszüntetése céljából létrejött a birodalom nagyhatalmi állását féltő udvari körök és a centralizációs törekvésekkel egyetértő birodalmi kormányok szövetsége. Az osztrák–magyar ellentétek

valódi és legfontosabb forrását a „közös ügyek” kérdésének tisztázatlansága képezte. Az áprilisi törvények ugyanis – hangsúlyozta – nem definiálták az örökös tartományok (Ausztria) és Szent István koronájának országai, azaz az osztrák császár és a magyar király viszonyát. A tiszta perszonálunió megvalósítására törekvő magyar felfogás nem akart tudni a „közös ügyek” létezéséről, a bécsi fél pedig éppúgy az önálló magyar had- és pénzügyekről, ami magában rejtette az áprilisban megszületett kompromisszumot megsemmisítő konfliktus kirobbanását.

1985-ben Szabad György, Varga János és Vörös Károly opponensi támogatásával és Kosáry Domokos elnöklése mellett Urbán Aladár egyhangú minősítéssel védte meg akadémiai doktori disszertációját. A több évtized kutatómunkájának eredményeit összegző szintézis a következő évben jelent meg *Batthyány Lajos miniszterelnöksége* címmel. Historiográfiai jelentőségű munkájában az első hiteles, preconcepcióktól mentes Batthyány-portré megrajzolója szakított a múlt káros beidegződésével, s a megmerevedett sztereotípiák átértelmezése helyett a forrásokból levonható tanulságok alapján közelített hőséhez. Urbán történetírói erénye, hogy nem érte be (nem csekély) kutatási eredményeinek egyszerű közlésével. Álláspontját nem csupán kifejtette, hanem közzétette a munkája közben megfogalmazott kérdésfeltevéseit, dilemmáit is. Hangosan gondolkodva bevonta olvasóját hipotéziseinek vizsgálatába, felsorolta a lehetséges érveket és ellenérveket, így az olvasó együtt élhet a töprengő kutató gondjaival, osztozhat a bravúros elemzések élményében. A magyar történetírás nagy adósságát törlesztve határozta meg Batthyány valódi történeti szerepét, és kijelölte méltó helyét legnagyobb politikusaink sorában, s mindeközben megnyugtatóan tisztázta a magyar '48 számos vitatott, félreértett problémáját. Elsőként írta le pontosan a Batthyány-kormány létrejöttének, a minisztériumok kiépülésének folyamatát. Az objektív tendenciák, gyakran kényszerhelyzetek által meghatározott döntések hátterében emberközelből ismertette meg vezető politikusaink keserves vívódásait, esetleges tévedéseik motivációit.

Bravúros elemzéssel fejtette meg a Bécsben keményen követelő Batthyány s ezzel egy időben, Pozsonyban keményen fenyegetődző Kossuth között március második felében kibontakozó együttműködés lényegét. Alapvetően új megvilágításba helyezve István nádor március 24-ei előterjesztését bizonyította, hogy a főherceg nem az ellenforradalmat kívánta tanácsokkal ellátni, hanem arról próbálta meggyőzni az udvart, hogy egyetlen járható útnak a magyar követelések kielégítése kínálkozik, s együttműködést csak ehhez a megoldáshoz ígért. Minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy Batthyány és társai hivatalba lépésük pillanatától tudatában voltak annak, hogy a kényszerből engedő ellenforradalom ellencsapásra készül, megfelelő hadsereg és pénzügyi háttér hiányában azonban érthetően óvakodtak az ellentétek idő előtti kiélezésétől. Kezdeti magabiztoságukat a Habsburg Birodalom elkerülhetetlennek tűnő szétesésére s a német

egység visszavonhatatlannak látszó létrejöttére alapozták, s az egykorú helyzet-megítélés jogosságát Urbán sem vonta kétségbe. A Batthyány-kormány leglényegesebb problémáját abban jelölte meg, hogy az április törvények által a Habsburg Birodalmon belül biztosított (esetleg továbbfejleszteni kívánt) önállóság realizálására a nemzetközi helyzet romlásával egyre szűkülő, majd elzáródó ösvényen haladva tehettek csak kísérletet. Az események alakulása szempontjából kulcsfontosságúnak tartotta, hogy a lojalitáshoz szigorúan ragaszkodó miniszterelnök rendkívüli helyzetekben a nemzet érdekében kész volt akár szabálytalan intézkedésekhez is folyamodni. Így például a szegedi tábor megerősítése érdekében május 19-én, azaz az erdélyi országgyűlés s az unió végleges szentesítése előtt, segítségül hívta a székelyeket, majd a tiltakozó gróf Teleki József gubernátorhoz intézett üzenetében kifejtette: „Miként egyes emberek, úgy az országok és nemzetek életében is vannak perczenetek, mellyeket megragadni, mellyekben a szabályszerű lépésektől eltérni okvetlenül szükség, hogy a késedelem, vagy hosszas fontolgtatás szülte kipótolhatatlan kár veszélye elő ne jöjjön.”

Urbán egyértelműen bizonyította, hogy Batthyány sem augusztus végén, sem máskor nem volt hajlandó az áprilisi törvények rovására alkudozni. Megállapította, hogy a miniszterelnök „kész volt elmenni az engedmények észszerű, az alapvető alkotmányos eredményeket és saját politikusi becsületérzését nem sértő végső határig”, de természetesnek tartotta azt is, hogy „fegyverrel szálljon szembe” az azok megsemmisítésére irányuló támadással. Összességében a gróftól gyors felfogású, gyorsan határozó, időnként makacsságra is átcsapó erős akarattal rendelkező, erélyes, egyszerre következetes és reális kompromisszumot kereső, személyes sorsával nem törődve merész kockázatokat vállaló politikusként ábrázolta. Olyan büszke oligarchaként, aki parancsoló és türelmetlen természete következtében nem tudott, de nem is akart népvészér lenni. Szükség esetén saját osztályával is szembehelyezkedő liberális arisztokrata volt, lojalista és antirepublikánus, de amikor a dinasztia és a nemzet szembekerültek egymással, habozás nélkül a parlament és a népfelcsúszás oldalára állt.

Köztársaság az Újvilágban. Az Egyesült Államok születése, 1763–1789 címmel, 1994-ben megjelent monográfiája egyértelműen jelezte, hogy Urbán Aladár a Batthyány életművét feltáró munkálatai ellenére sem maradt hűtlen az egyetemes történelem műveléséhez. Az USA létrejöttének egyetlen modern magyar nyelvű feldolgozásában a függetlenségi háborút olyan sikeres gyarmati felkelésnek minősítette, amely megeremtette a fehér telepesek első, Európán kívüli államát, nyitányát jelentette a modern kor első forradalmának. A könyv az uniót és a nemzeté válás feltételeit 1789-ben megeremtő alkotmány elfogadatasának történetét mutatja be. Kiemeli, hogy a szuverén államok konföderációját megalkotók nem az angol fejlődés útját követték, hanem a természetjog alapjára helyezkedtek,

melynek eredményeként „a korabeli Európához viszonyítva a tengerentúlon a politika szélesebb társadalmi alapokon nyugodott, s a népnek sokkal nagyobb lehetőséget nyújtott a kormányzásba való beleszólásba”. Az amerikai és a francia forradalmat összehasonlítva aláhúzta: az amerikai fejlődést nem jellemezte a városi és vidéki tömegmozgalmak meghatározó szerepe, a szociális kérdés központi problémája, a tömegterror és a paraszti osztályharc, s a lezajlott történelmi fordulat „nem juttatott új osztályt hatalomra, nem változtatta meg számottevően a termelés társadalmi rendjét”. Az írott alkotmány megszületésének jelentőségét abban ragadta meg, hogy „az amerikai forradalom ezzel lépett ki nemzeti kereteiből, s vált Európa szemében a szabadság műhelyévé”. Az amerikai történetírás megállapításait értelmező, s annak helyenként romantikus nacionalista megállapításaival vitába szálló historiográfiai áttekintésében pedig kijelentette: „A történetírás nem függetlenítheti magát az adott kor eszméitől, még akkor sem, ha tudatosan őrzi objektivitását, ha nem hagyja magát a politikától befolyásolni, s nem is óhajtja alakítani azt.”

Egyetemes történeti kirándulásából kutatása fő csapásirányába visszatérve Urbán Aladár 2009-ben jelentette meg *Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén* című újabb, számos fontos kérdést tisztázó tanulmánygyűjteményét. A rendkívül gazdag tematikájú kötet részleteiben rekonstruálta – többek között – a Kossuth-szabadcsapat, Perczel Mór és a Zrínyi-szabadcsapat történetét, a Honvédelmi Bizottmány megválasztását (szeptember 16–21) és a haza védelmére, valamint a rend fenntartására irányuló kezdeti tevékenységét.

A *Népitélet Lamberg felett. A királyi biztos küldetésének története* című írás gróf Lamberg Ferenc altábornagy brutális meggyilkolását a szeptemberi fordulat „véres mérföldköve” minősítéssel illette. A tragikus kimenetelű vállalkozás előtörténetét feltárva emlékeztetett arra: a magyarbarát bécsi radikális ellenzékétől is szorongatott Wessenberg-kormány joggal tartott attól, hogy báró Josip Jellačić altábornagy győzelme a szlávok számára túlsúlyt biztosítana a birodalomban, és magát Ausztria alkotmányosságát veszélyeztetné. A horvát bán megállítása érdekében ezért olyan fővezér kinevezését kezdeményezte, aki a Magyarországon átlomásozó valamennyi fegyveres erő felett rendelkezik, s célját a szeptember 26-ai császári megbízólevél kiadásával el is érte. Mivel a tervezett megoldásban találta fel Jellačić megállításának egyetlen lehetőségét, a dokumentumot Batthyány kész volt ellenjegyezni, s elhatározását egy 27-én tartott szűk körű értekezleten be is jelentette, majd a Lamberggal való találkozás reményében a nádori levél alapján a martonvásári táborba indult. Az uralkodó utasítására az altábornagy azonban a fővárosba sietett, ahol a felizgatott tömeg 28-án felkoncolta. A részletek apróletes rekonstrukciójára felépített elemzés egyértelműen megcáfolta azt a mindadig szinte evidensnek tartott vélekedést, miszerint – az egyébként a szeptemberi

szlovák felkelési kísérlet felszámolásában pozsonyi hadosztályparancsnoki minőségében a magyarokkal szorosán együttműködő – Lamberg az ellenforradalom ügynöke lett volna.

Kossuth és Görgey 1848 őszén című írásában Urbán az 1848 nyaráig szinte ismeretlen katona hihetetlenül gyors felemelkedésének titkát a karrierje kezdeti állomásaitól október 7-ei ezredesi kinevezéséig nyomon követve fejtette meg. Megállapította, hogy Kossuth figyelmébe a tervezett lökupakgyár létesítése érdekében kifejtett aktivitása kapcsán került augusztus végén, majd az önkéntes nemzetőrség szolnoki tábora vezetőjeként a pénzügyminiszternél tett látogatása során megtörtént első személyes találkozásuk, melyet követően a frissen kinevezett őrnagy egy datálatlan (szeptember 13-a körül keletkezett) levélben hűségnyilatkozatával elkötelezte magát Kossuth politikája mellett. Az önvédelmi harc következetes vállalásának deklarációja, majd a Csepel-sziget parancsnokaként Zichy Ödön gróf ügyében tanúsított forradalmi magatartása, amellyel Madarász László rajongó rokonszenvét is elnyerte, egyaránt szerepet játszott abban, hogy a levél megírását követő egy hónapon belül Kossuth tábornoksággal kínálja meg. Mindeközben Batthyányhoz fordulva „tetre kész forradalmi lendülettel” bírálta Móga Jánost a magyar sereg folyamatos hátrálása miatt, október 1-jén a képviselőháznak írt levelében pedig felindultan tiltakozott a fegyverszünet megkötése ellen. Október 9-ei, a jövő harcostársát megelőlegező bizalmas hangvételű levelében Kossuth arra szólította fel Görgeyt, hogy „azon eszmék kivitele iránt, melly bennünket jelenleg foglalkoztat, Önnel személyesen érintkezessünk, [...] körünkbe siessen”. Október 11-én, Pesten, a feltétlen bizalom légkörében lezajlott beszélgetés során pedig immár azzal a titkos megbízással delegálta Móga seregéhez, hogy szükség esetén megakadályozza az árulást. A találkozón résztvevő Madarász László még aznap megfogalmazta tábornoki előléptetését, amelyet azonban majd csak legális kinevezése után kapott kézbe.

2007-ben a Batthyány születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett bicentenáriumi megemlékezésből Urbán Aladár két könyvvel is kivette részét. A gróf történelmi jelentőségű életművét népszerűsítő kötet (*Gróf Batthyány Lajos – Magyarország első alkotmányos kormányfője*) mellett ugyanebben az évben jelent meg – mintegy az 1986-ban publikált alapmunka folytatásaként – a Batthyány-portrét kiteljesítő monográfiája, *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála* címmel. A kötet IV. fejezetében a szerző a miniszterelnök október 3-án elfogadott lemondásától halálos ítélete végrehajtásáig követte nyomon a politikusi pálya utolsó felvonásának fejleményeit. Elmondta, hogy miután a Sopron megyén keresztül visszavonuló horvát seregrésszel szemben vállalt köznemzetőri szolgálata a Hegyfalú mellett elszenvedett balesete következtében meghíusult, a parndorfi katonai táborba utazott, ahol a magyar sereg határátlépését elutasító Móga János

altábornagy, a magyar sereg fővezére álláspontját támogatva a visszavonulás mellett nyilatkozott. Bár a sárvári kerület már december 8-án újra megválasztotta parlamenti képviselőjének, az igazoló választmány szándékosan késleltető eljárása következtében csak 30-án foglalhatta el helyét a képviselőház padsorában. Kossuth politikája ellen fellépve kezdeményezte a Ferenc József trónra lépési kísérletét elutasító határozat felülvizsgálását. Hasonlóképpen sikertelenül próbálkozott a parlament és az Országos Honvédelmi Bizottmány közös, Debrecenbe történő költözésének megakadályozásával. Elérte azonban, hogy békeküldöttség induljon Alfred zu Windisch-Grätz herceghez, a császári inváziós sereg főparancsnokához s onnan „Ófelségéhez Ferenc József Császárhoz” a „Magyarország szabadságának, becsületének és jólétének megóvására” irányuló egyezkedés megkísérlésére. Mindemellett készségét fejezte ki a személye fogadásától elzárkózó hadvezérnek küldött üzenetében arra, hogy a debreceni országgyűlést rávegye a békekötésre. Ekkoriban ugyanis Batthyány – amint arra Urbán rámutatott – már korábbi hajthatatlan politikáját is hibáztatta a drámai helyzet kialakulásáért, és kötelességérzetből akár személyes kockázatot is kész volt vállalni a háború leállításáért.

A Batthyány ellen indított koncepciók per részletes feldolgozása során Urbán az örökös tartományoktól történő elszakadásra, illetve az uralkodóház megdöntésére összpontosító vád számos elemét egyenesen képtelenségnek nevezte. A történelem meghamisításának elemeit magába foglaló preconcepcióra felépített eljárás jellemző mozzanatának tekintette, hogy a grófot nem csupán mentőtanújától (István nádortól) fosztották meg, de teljes mértékben figyelmen kívül hagyták az ártatlanságát bizonyító báró Eötvös József, herceg Esterházy Pál és a kancellária volt udvari tanácsosa, Zsedényi Ede, valamint a volt osztrák miniszterelnök, báró Johann Wessenberg alapkérdésekben számára kedvező vallomását is.

A március 26-ig tartó kihallgatások részletes bemutatása kapcsán Urbán ismertette, hogy Batthyány a vádpontokra adott válaszai során a helyzete nehézségeire rámutatva kifejtette: mindig a törvényes állást védelmezte, amelyet két irányból támadtak, ezért egyik oldal segítségére és bizalmára sem számíthatott. István nádor újabb kormány megalakítására vonatkozó felkérésére azért adott pozitív választ, hogy megakadályozza Kossuth diktatúráját, a köztársaság kikiáltását. A horvát kérdés kulcsát pedig abban jelölte meg, hogy a bán nem volt hajlandó elismerni az uralkodó által szentesített áprilisi törvényeket. A későbbi olmtüzi hadbírószági kihallgatása során pedig rámutatott arra a paradoxonra, hogy „azt, amit a király szentesített, most a felségértés gyanújával illetik”.

Urbán kiemeli, hogy a törvényszéki előadói, a vádlóügyési és a védőügyvédi szerepet egy személyben betöltő Ludwig Leuzendorfnak a Batthyány elleni elővizsgálatok lezárásáról készített június 13-ai jelentéséből kiolvasható: a miniszterelnök elleni vádak gyenge lábakon álltak. Igaza és ártatlansága biztos

tudatában, január 19-én írt levelében a gróf joggal jegyezte meg feleségének, Zichy Antóniának: „vádloímnak igazán pogány és zsarnok módon kellene eljárniok, hogy valamibe beleköthessenek”. A hadbírósnak benyújtott, felső utasításra készült előterjesztés mégis megállapította a felségárulás tényét és kötélt általi halál kiszabását javasolta. A felség iránti hűség megnyilvánulásának számos példáját felvonultató kegyelmi kérvény hangneme azonban – Urbán értékelése szerint – „szinte agyonnyomja” a vádak értékét, amiből arra következtetett, hogy a mindvégig korrekt eljárás lefolytatására törekvő Leuzendorft félretájékoztatták, és a szigorú ítéletet követő császári kegyelemmel kecsegtették. Urbán Aladár elemzésének meghatározó fejezete Batthyány Lajos felesége, Zichy Antónia hősi, önfeláldozó helytállásának bemutatása. A fogság ideje alatti találkozásairól rajzolt megrázó képek mintegy lezárásaként idézte a halálraítélt búcsúlevelének megrendítő, az utókorhoz is intézett sorait: „az én halálomnak a gyalázata előbb-utóbb azokra hull vissza, akik engem igazságtalanul és hálátlanul meggyilkoltak”. „A törvény, a király esküje volt vezérfonalam és sem jobbról, sem balról nem hagytam, hogy visszaéljenek velem. Viam meam persecutu sum (a magam útját jártam), ezért ölnek meg engem.” A politikai gyilkosság elrendelését Urbán a pszichopata Haynau vérszomjára, Schwarzenberg gyűlöletére, Zsófia főhercegasszony intenzív ellenszenvére s Ferenc József alakjában a gyengeségében megalázott dinasztia bosszúvágyára vezette vissza. A Justizmord fő célját pedig a magyarországi forradalmárok, a reform hívei, a régi alkotmány visszaállítását szorgalmazók megfélemlítésének szándékában határozta meg.

A Batthyány-életmű feldolgozásának kiteljesítésével korántsem lanyhult Urbán Aladár munkakedve, amit több további tanulmányának elkészítése mellett a 2015-ben megjelent, *Szabadság és rend – Pest-Buda rendje és rendőrsége 1848-ban* című monográfiája is jelzett. A vasút- és a hajóállomáson érkező idegenek ellenőrzésével, a főváros hangulatának napra kész nyomon követésével, a politikailag fontos információk gyűjtésével megbízott Országos Rendőri Hivatal működését valódi politikai rendőrségként értelmezi, amelynek szerepét december elején a Kossuth kezdeményezésére létrehozott és Madarász László irányításával az OHB keretei között működő, immár az egész országra kiterjedő illetékességgel felruházott Országos Rendőri és Postaosztály, Urbán megnevezésével „1848 államrendőrsége” vette át.

Batthyány Lajos grófnak a magyar történelmi emlékezetben elfoglalt helyét Urbán Aladár az összegzés, az értelmezés és az értékelés igényével elkészített, az *Aetas* 2000/1–2. számában megjelent *Gróf Batthyány Lajos emlékezete* című tanulmányában határozta meg. Vizsgálódása során mindenekelőtt arra keresett választ: miért mint a Habsburg megtorlás mártírjára, s nem mint az első magyar alkotmányos miniszterelnökre emlékeztek rá az egymást követő generációk. Nemzeti emlékezetünkben miért nem azt a helyet foglalja el, amit Kossuth

Lajos, Széchenyi István, Deák Ferenc. Emlékeztetett arra, hogy az önkényuralom éveiben a nyilvánosság előtti érdemi megemlékezésre 1859 előtt nem nyílt lehetőség. A kiegyezés megkötését követően a kortársak „kívánatos tapintattal” ápolhatták már ugyan a hősök és az áldozatok emlékét, a felségáruházzal elítélt gróf rehabilitációjának gondolata azonban fel sem merülhetett. A Pest városa által 1870. június 9-én megrendezett újratemetése alkalmából is mindössze annyi kritika fogalmazódhatott meg, miszerint – az egyébként „az alkotmányos szabadság megsemmisítésével” egyenértékű – kivégzése a orosz tanácsadók számlájára írandó.

Trianon után a Batthyányra történő emlékezés elveszítette politikai aktualitását. A megítélésében a Horthy-korszak Széchenyi-kultuszának légkörében továbbélő torzulásokat az 1926. október 6-án felavatott örökmécses önmagában nem korrigálhatta. Károlyi Árpád 1932-ben publikált, a Batthyány-pert feldolgozó kiadványa a frissen hozzáférhető források birtokában alapvetően új megvilágításba helyezte Batthyány alakját, amikor a bosszúszomjas udvar megtorlásának áldozataként, lojalis és forradalomellenes miniszterelnök portréját megrajzolta. Károlyi – hangsúlyozta Urbán – valójában védíratot szerkesztett Batthyány ártatlansága, a dinasztia iránti megingathatatlan lojalitása bizonyítására. „Jó szándékú, szépitési törekvései” szolgálatában élesen és egyoldalúan szembeállította Kossuthal, elhallgatva a magyarországi polgári átalakulás szempontjából történelmi jelentőségű, 1848-ban is hónapokon át érvényesülő stratégiai együttműködésüket.

1945 után a kommunista párt kisajátító és történelemhamisító propagandája középpontjába Kossuth politikai célzatú eszményítését állították. A Révai irányvonalát követő centenáriumi ünnepek Kossuth, Petőfi és Táncsics örökségét ünnepezték, s miközben Széchenyire és Eötvösre is tisztelettel emlékeztek, Batthyány neve el sem hangzott a központi parlamenti ünnepségen, örökségét a centenáriumi sajtó is elhallgatta. Károlyinak a Kossuthal szemben a bécsi udvarral mindenáron békére törekvő miniszterelnökről megrajzolt portréja továbbélt, mindössze ellentétes előjelet kapott. Személye a történelmi feldolgozásokban is elsikkadt, ám a társadalomtudományokat a párt érdekeinek alárendelő gyakorlatban (mindenekelőtt Spira György feldolgozásaiban) ellensúlyozatlanul érvényesült a „megalkuvó, a fegyveres önvédelem megszervezését elmulasztó” politikus bírálata.

Miért nincs kultusza Batthyány Lajosnak? – fogalmazta meg kérdését Urbán Aladár, egyben annak megválaszolására is vállalkozva. Megállapította, hogy „az első felelős magyar miniszterelnök személyét és emlékét halála pillanatától politikai megfontolások igyekeztek elfeledtetni, háttérbe szorítani, vagy a napi politika céljainak szolgálatában méltatlanul elmarasztalni”. Másrészt emléke széleskörű ápolásának akadályát képezte személyisége is. „A gróf liberális arisztokrata volt, de arisztokrata, nehezen megközelíthető. Megvetette a népszerűséget, nem kívánt

népember lenni. [...] Az utókor számára is megközelíthetetlen maradt emberként és politikusként egyaránt, mivel naplót nem vezetett, s igen kevés számú levél maradt utána. Politikai célkitűzése: alkotmányos önkormányzat a Habsburg Birodalmon belül, esetleg perszónalunió, a kiegyezés híveinek sok, a függetlenséget igénylőnek kevés volt – 1918 után pedig ez az elképzelés elvesztette aktualitását.”

A tudós történész és az egyetemi professzor Urbán Aladár érdeme, hogy az általa egykor megfogalmazott pesszimista, de reális értékelés napjainkra már jelentős módosításra szorul. Mindenekelőtt historiográfiai jelentőségű munkásságának köszönhetően ugyanis Batthyány Lajos gróf egyedülálló teljesítménye immár nem csupán a szűk szakmai körök számára vált ismertté, a róla megalkotott hiteles kép egyre szélesebb körökhöz jut el, hozzájárulva a modernkori magyar történelem kiemelkedő államférfíjára, a mártírhaltalt első független és felelős magyar miniszterelnök emlékének méltó ápolásához és megőrkítéséhez, az 1848–1849-es évek és nemzeti történelmünk jobb megértéséhez.